

วันที่ ๓ มีนาคม ๒๔๕๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๐ หน้า ๒๘๓๙

เรื่องเสด็จพระราชดำเนิน

ไปนมัสการพระเจดีย์ที่สมเด็จพระนครินทร์

มีไชยชนะยุทธหัตถี

มีเนื้อความปรากฏมาในพระราชพงษาวดารว่า ครั้งเมื่อพระมหาอุปราชเมืองหงสาวดียกกองทัพใหญ่เข้ามาตีกรุงสยาม เมื่อมีมะโรงจุลศักราช ๒๕๔ พ.ศ. ๒๑๓๕ สมเด็จพระนครินทร์เสด็จยกกองทัพหลวงออกไปต่อสู้ได้ทรงทำยุทธหัตถี คือชนะช้างศึกต่อสู้กับพระมหาอุปราชเมืองหงสาวดี สมเด็จพระนครินทร์พระมหาอุปราชขาดคอช้าง มีไชยชนะตีกองทัพหงสาวดีพ่ายแพ้ไปแล้วได้มีรับสั่งให้สร้างพระเจดีย์ขึ้นไว้ ณที่ที่ทรงชนะยุทธหัตถีองค์ ๑ ในหนังสือพระราชพงษาวดารซึ่งได้ส่งพิมพ์ปรากฏมาแต่ก่อน จดไว้ว่าที่ทำยุทธหัตถี แต่ที่สร้างพระเจดีย์นี้อยู่นตำบลตะพังกร การตรวจค้นหาพระเจดีย์องค์นี้แต่ก่อนมา อาศัยมีเนื้อความตามที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า พระมหาอุปราชหงสาวดีตีกองทัพเข้ามาทางเมืองกาญจนบุรี ฝ่ายสมเด็จพระนครินทร์เสด็จยกกองทัพหลวงโดยทางสัตตมารค จากป่าโมกข์เมืองอ่างทองไปต่อสู้ข้าศึก เข้าใจว่าพระเจดีย์คงจะอยู่ที่ตำบลตะพังกร ในเส้นทางระหว่างเมืองกาญจนบุรี เมืองสุพรรณบุรี แต่เมืองอ่างทอง ครั้นตรวจไปได้

ความว่า ที่ซึ่งเรียกว่า ตะพังกรู มีหลายแห่ง เพราะคำว่า ตะพังกรู ศัพท์โบราณ แปลแต่ว่า บ่อ น้ำ ซึ่ง บกต ชุต แล กรู ช่าง ๆ ด้วยไม้หรือด้วยอิฐไม่ให้ ดินพัง ที่ตำบลบ้านเก่า ๆ แห่งใด มีบ่อเช่นนั้น ก็มักเรียกว่า ตะพังกรู ครองมาช้านาน หลายปี ก็ไม่ได้พบ พระเจดีย์ซึ่งมีสำคัญควร เชื่อว่า เป็น พระเจดีย์ ของคิงซึ่ง สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้ทรงสร้างไว้ การที่ทรงค้น หา พระเจดีย์ จึง ระวัง มา จน หอพระสมุดวชิรญาณ หา หนังสือ พระราชพงษาวดารได้ อีกฉบับ ๑ เป็นฉบับเก่า แต่งโดย กระแส รม สังข์ของ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อออกจุดศักราช ๑๐๔๒ พ.ศ. ๒๒๗๓ ใน หนังสือ พระราชพงษาวดารฉบับนี้ กล่าวว่า การ คืบ ครั้ง นั้น พระมหาอุปราช ยก กองทัพเข้ามาตั้ง รอด พด ที่ ตำบลตะพังกรู แขวง เมือง สุพรรณบุรี แล้วยกกองทัพต่อเข้ามา ฝ่าย สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เสด็จ ยก กองทัพ หาดง ออกไปต่อสู้ข้าศึก ได้ทรง ทำยุทธหัตถี มีไชยชนะ พระมหาอุปราช ที่ใกล้หนอง ลำห้วย เมื่อได้ความ แปล ออกไป ตาม พระราชพงษาวดาร ฉบับนี้ พระยาลันทร สังคราม (อี กรวรรณสูต) ผู้ว่าราชการ เมือง สุพรรณบุรี จึง ออกไปตรวจ ด้วย คน เอง เทียบ ดับ หา หนอง ลำห้วย พบในท้อง ที่ อำเภอ ศรี ประจันต์ อยู่ ใกล้ฝั่ง ตะวันตก ถ้ำ น้ำบ้าน คอย โน แขวงเมือง สุพรรณบุรี แล้วย ตรวจ คืบ อีก ๑๐๐ เส้นเศษ ก็พบ พระเจดีย์ใหญ่ องค์ ๑ รูป ล้วนฐาน เป็น ๔ เหลี่ยม วัด ฐานกว้าง ได้ตาม ตะ ๑๐ วา วัด ฐานสูง ทั้ง ที่ ข้าง ปรก หักพังแล้ว คง เหลือ

วันที่ ๓ มีนาคม ๒๔๕๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๐ หน้า ๒๘๔๑

อยู่ ๖ วา เป็นของเก่าสร้างไว้กตง บ้างไม่มีวัด วาบ้านสอง อย่างใด
อยู่ไกล เคียง พระเจดีย์นั้นเลย คนไม่เข้า ชน ปกปัดชิตชฎี แม่ผู้ผ่านไป
ถ้าไม่สังเกตก็รู้ไม่ได้ ว่ามีพระเจดีย์ใหญ่อยู่ในที่แห่งนั้น พระยา
สุนทรสงครามเรียกราษฎร ชาวบ้านที่อยู่ตำบลติดต่อกับที่นั้นมาได้ถาม
ไต่ความจากผู้เฒ่าผู้แก่ว่า บิ๊ยาตายได้เล่า บอกสืบกันมาว่า ที่สร้าง
พระเจดีย์องค์นี้เป็นที่กระษัตริย์แต่ก่อนได้มาชนช้างกัน แต่จะเป็น
ครั้งใด กระษัตริย์พระองค์ใดก็หาไม่รู้ เมื่อตรวจสืบไต่ความ
ดังนี้ พระยาสุนทรสงครามเห็นว่าเป็นหลักฐาน จึงได้ให้แม่ผู้
ที่พระเจดีย์ ให้ช่างถ่ายรูปแต่ทำแผนที่ระยะทาง บอกเนื้อความ
เข้ามากราบบังคมทูล พระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท เมื่อเดือน
สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ นี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระเจดีย์
องค์ที่พระยาสุนทรสงครามไปพบนี้ ถูกต้องตามลักษณะแลภูมิแผนที่
มีหลักฐาน ประกอบควรเชื่อได้ ว่าเป็นพระเจดีย์ซึ่งสมเด็จพระนเรศวร
มหาราชได้มีรับสั่งให้สร้างขึ้นไว้ในที่ซึ่งทรงชนะยุทธหัตถีเป็นแน่แท้
นับว่าได้พบอนุสาวรีย์อันสำคัญ ของกรุงสยาม แลของชาติไทยแห่ง ๑
ซึ่งควรจะมีคปราโมทย์ทั่วกัน ด้วย การที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ทรงชนะยุทธหัตถีคราวนั้น เป็นเหตุให้เมืองไทยได้คืนคงเป็นอิศรภาพ
ดังปรากฏมาในพระราชพงษาวดาร จึงมีพระราชประสงค์จะเสด็จไป

เล่ม ๓๐ หน้า ๒๘๔๒ ราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๓ มีนาคม ๒๔๕๖

นมัสการให้ ถึง ที่ พระเจดีย์ ของ ส้มเตี๊ยะ พระนครวัดมหาธาตุ ใน ระหว่าง เวลาที่จะเสด็จ ออกไป ประทับ อยู่ที่ เมือง นครปฐม อย่าง เคย มา แต่ ก่อน ใน ฤดู แล้ง ปี นี้ แต่ มี พระราชประสงค์ จะ มี ให้ ราษฎร ได้ ความ จำบาก เตื่อต ร้อน แต่ เพราะ เหตุ ที่ ปรจวบ เวลา ฝัก ช่อม เลื่อ ไม้ ออก สดนาม จึง ทรง พระกรุณา โปรดเกล้า ฯ คำรับ ตั้ง ให้ เตรียม การเสด็จ โดย กระบวน เลื่อ ไม้ ที่ ประทับ พลับพลา ตาม ระยะเวลา ให้ ทำ เปรน แต่ คำหนักขนาด น้อย พอ ประทับ พัก ไม่ ให้ ทำ เปรน ค่าย หลวง มี บริเวณ พลับพลา ใหญ่ ไค อย่าง ธรรมเนียม เสด็จ ประพาศ ไม้ มา แต่ ก่อน

ครั้น ณ วันศุกร์ ที่ ๑๖ มกราคม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จ จาก กรุงเทพฯ ฯ โดย ทางรถไฟ ไป ประทับ ณ พระราชวังสนามจันทร์ เมือง นครปฐม ๔ วัน พอ เตรียมการ ทั้ง ปวง พร้อม แล้วย ก็เสด็จ พระราช ดำเนียร ทางสถลมารค พร้อมด้วย เลื่อ ไม้ รักษา พระองค์ กอง หลวง ทั้ง กอง รวบ แดก กอง ผัดม แดก ลูก เลื่อ หลวง โรงเรียน มหาตเด็ก แด เลื่อ ไม้ ณ ชต นครไชยศรี รวม กระบวน เบ็ด เส็จ ๔๐๐ เศษ มี กอง ตำเลียง เต็มยง พาหะ กอง แพทย์ ตาม กระบวน ยุทธี แด มี ทหาร มหาตเด็ก รักษา พระองค์ ของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า อยู่ หัว แด ตำรวจ ภูธร ประจำ ราชการ ตาม เคย แก กระบวน เสด็จ มา แต่ ก่อน เสด็จ แด พระราชวัง สนามจันทร์ เมื่อ ณ วัน อังคาร ที่ ๒๐ มกราคม ตอน เข้า ระยะ ทาง ๔๓๐ เส้น ถึง ที่ ประทับ รือน บ้าน กระทุ่ม เวลา บ่าย เสด็จ จาก บ้าน กระทุ่ม ต่อ ไป ระยะ ทาง อีก ๒๒๐ เส้น รวม ระยะ ทาง สถลมารค เสด็จ พระราช เนียร วัน น

วันที่ ๓ มีนาคม ๒๔๕๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๐ หน้า ๕๔๔๓

๖๕๐ เล่น ถึงที่ประทับแรม เมือง กำแพงแสน ซึ่ง ย่า เป็นเมืองโบราณ
ยังมี แต่ เชน เคน คิน ปรากฏ อยู่บ้าง เด็ดจ ประทับ พลับพลา แรม แวด
ล้อม ด้วย เลื้อ บำ ลูก เลื้อ แด ทหาร คำนวณ จุฑร ซึ่ง ไป โดย เด็ดจ เป็น เชน เชน
ครั้น เวลา ค่า เป้า แคร เรียก ประชุม พร่อม กัน ที่ นำ พลับพลา โปรด ให้
เชิญ พระไชย นว โลก มา ตั้ง เป็น ประธาน ที่ สการ บุษบา แล้ว พระบาท
สมเด็จพระเจ้า อยู่ หัว ทรง นำ ลวด มนต์ นมัสการ พระรัตน ไตร เมื่อ จบ
แล้ว พวก พด พร่อม กัน ร้อง เพลง สรรเสริญ พระบารมี แล้ว จึง แยก กัน ไป
ตาม ที่ อยู่ จัดการ ถ่อม วง แด มี การ ประชุม ไหว้ พระ สวด มนต์ อย่าง น
ตลอด ทุก พลับพลา แรม ที่ เด็ดจ

ณ วัน พุธ ที่ ๒๑ มกราคม โปรด ให้ พัก พด อยู่ ที่ เมือง กำแพงแสน
วัน ๑ ด้วย ทรง พระราชดำริ ที่ เห็น ว่า วัน แรก เติร ทาง ผู้ คน ที่ อรอก
จะ ค้น เคย แก่ การ เติร ทาง ไกล ย่อม จะ เลื่อย ถ้ำ ควร จะ ให้ พัก บำรุง กำดัง
เสีย คราว ๑

ณ วัน พฤหัสบดี ที่ ๒๒ มกราคม เด็ดจ จาก เมือง กำแพงแสน ระยะเวลา
ทาง ๔๑๒ เล่น ถึง ที่ ประทับ รื่น หนอง คัด สาก เวลา บ่าย เติร กระบวน
ค่อ ไป อีก ๒๖๗๗ เล่น รวม ระยะเวลา ทาง ๖๗๙ เล่น ถึง ที่ ประทับ
แรม บ้าน บ่อ สู่ พรณ ใน แขวง อำเภอ สอง พี่น้อง เมือง สู่ พรณบุรี

ณ วัน ศุกร์ ที่ ๒๓ มกราคม เด็ดจ จาก บ้าน บ่อ สู่ พรณ ระยะเวลา
๑๓๕ เล่น ถึง ที่ ประทับ รื่น บ้าน ตะ พัง กร แขวง อำเภอ บ้าน ทอน เมือง
กาญจนบุรี ที่ นี้ เป็น บ้าน เก่า ทำ เต ไร่ นา หญ้า น้ำ บริบูรณ์ มี วัด โบราณ

เล่ม ๓๐ หน้า ๒๘๔๔ ราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๓ มีนาคม ๒๔๕๖

หลายวัด และมีรอยเชิงเทียนค่ายใหญ่ อยู่ใน ที่ ตำบล ตะพังกร นี้ ซึ่งควร
เชื่อได้ว่า ตำบล ตะพังกร แห่ง นี้เอง เป็น ที่ พระมหาอุปราชชาติเขมาตัง
ชุนนุผล ตาม ที่กล่าวไว้ใน พระราชพงษาวดาร เมื่อเสด็จ ถึง ที่
ประทับ รือน ตำบล ตะพังกร นาย หมู ใหญ่ หม่อมเจ้าสุฤทธิเดช ผู้บังคับ
การ เลื่อนมา มณฑล ราชบุรี นำ ตำราธิก เลื่อนมา กอง ร้อย ๑ มา คอย รับ
เสด็จ อยู่ ณ ที่ นั้น แด ตามเสด็จ ต่อไป จน ถึง เขตแดน มณฑล ราชบุรี
เวลา บ่าย เสด็จ พระราชดำเนิน จาก บ้าน ตะพังกร ต่อไป อีก ๒๔๖ เส้น รวม
ระยะ ทาง สดถมารค ๓๘๑ เส้น ถึง ที่ ประทับ แรม บ้าน ตอน มะขามใน
แขวง เมือง กาญจนบุรี ระยะทาง แต่ ตะพังกร มา จน ถึง บ้าน ตอนมะขาม
เจ้าพนักงาน หัวเมือง คัด ทาง เสด็จ พระราช ดำเนิร คราวนี้ เพื่อ จะให้ โกล
ไต้ ตัด หลีกตำบล ซึ่งได้ ความ ว่า ยังมี รอย ค่าย ครั้ง กองทัพ พระมหา
อุปราชเสด็จ แห่ง ๑

ณ วันเสาร์ ที่ ๒๔ มกราคม เสด็จ จาก ตอน มะขาม ระยะทาง
๔๐๕ เส้น ถึง ที่ ประทับ รือน ตำบล บ้าน จรเข้ สดถัมภ์ ซึ่งเป็น ตำบล
เคย เป็น ที่ รม ฟ่ง ครั้งศึกหงษาอดีต ปราบกฏ ชื่อ มาใน พระราชพงษาวดาร
แต่ ยัง เป็น ตำบล บ้านใหญ่ เป็น ที่ ตั้ง ข้าเถอ แห่ง ๑ ใน เขตแดน เมือง
สุพรรณบุรี ใน ทุก วัน นี้ เวลา บ่าย เสด็จ พระราชดำเนิน จาก บ้าน จรเข้
สดถัมภ์ อีก ๑๔๗ เส้น รวม ระยะทาง ๕๕๒ เส้น ถึง ที่ ประทับ
แรม เมือง ชู่ทอง เป็น เมือง โบราณ ซึ่ง น่า เชื่อ ว่า ได้ ตั้ง มาตั้งแต่ ครั้ง เมืองที่
พระปฐมเจดีย์ ยังมี รอย คู เชนเทียน และ ประตู เมือง ช้าง ใน เมือง

ตามที่ดินเป็นเนินสูงก็มีรอยอิฐแดงกระเบื้อง ซึ่งเห็นได้ว่าเคยเป็นวัด หรือเป็นเขตสถานของเจ้าหลายแห่ง ในการแผ้วถางแต่ปลูกที่ประทับ รั้วเสด็จคราวนี้ ชุตพบขอโบราณที่ในเมืองอยู่ของไว้ทุกเถา ๆ ถวายหลายอย่าง เป็นต้นว่า แหวนตราสำหรับทำพิธีแดงเครื่องศิว อีกหลายอย่าง เมืองอยู่ของนี้ ตรงกับที่เรียกว่า เมืองดีพรณภูมิ ในศิลาจารึกของพระเจ้าสุธรรมคำแหง ครั้นนครสุโขทัยเป็นราชธานี แต่หน้าเชื่อว่าเมืองอยู่ของนี้เอง จะเป็นเมืองเดิมของพระเจ้าอยู่ทอง ซึ่งไปสร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ด้วยยังมีวัดแดงพระเจดีย์ ซึ่งแบบ อย่างแลฝีมือเข้ากับของวังกรุงศรีอยุธยาในชั้นแรก ปรากฏอยู่ หลายอย่าง

ณวันอาทิตย์ที่ ๒๕ มกราคม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พักกระบวนเสด็จอยู่ที่เมืองอยู่ทองชั้น ๑ ทรงบวงสรวงอดีตมหाराชนที่นั้น ครั้นเวลาบ่าย โปรดให้มีการส่งรพิกฟ้าในหมู่สามชิกเดือมา ให้ เป็นการรื่นเริง แต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานรางวัล แก่ผู้ชนะตามสมควร อนึ่งในวันนั้น นายกองตรี พระยาโบราณราช ธานีมนตรี ราชองครักษ์ผู้บังคับการเดือมา มณฑลกรุงเก่า ได้นำสามชิก เดือมา มณฑลกรุงเก่ากองร้อย ๑ เติรมกจากเมืองข้างทองมาคอยรั้วเสด็จ อยู่ที่เมืองอยู่ทอง เพื่อจะเข้ากระบวนโดยเสด็จไปนมัสการพระเจดีย์ ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงชนะยุทธหัตถีด้วย

เล่ม ๓๐ หน้า ๒๘๔๖ ราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๓ มีนาคม ๒๔๕๖

ณวันจันทร์ที่ ๒๖ มกราคม เด็จพระราชดำเนิรจากเมืองอยู่ทอง
ระยะทาง ๓๓๓ เส้น ถึงที่ประทับร้อนที่ท่าข้าม เวลาบ่ายเด็จ
พระราชดำเนิรต่อไปอีก ๑๖๓ เส้น รวมระยะทาง ๔๙๖ เส้น
ถึงที่ประทับแรมบ้านไร่ ซึ่งมีรอยเสิงเทินเป็นค่ายใหญ่อีกแห่ง ๑

ณวันอังคารที่ ๒๗ มกราคม เด็จพระราชดำเนิรจากบ้านไร่ ระยะ
ทาง ๓๐๐ เส้น ถึงที่ประทับร้อนตอนระฆัง ที่นี้มีรอยเสิงเทินเป็นค่าย
ใหญ่อีกแห่ง ๑ เวลาบ่ายเด็จพระราชดำเนิรจากตอนระฆัง ๑๙๐ เส้น
รวมระยะทาง ๔๙๐ เส้น ถึงที่ประทับแรม ตอนพระเจดีย์ คือที่พระ
เจดีย์ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ทรงสร้างไว้

เมื่อเด็จถึง ทรงส่งกรมขุนพระเจดีย์แก้ว พระยาสุนทรสงคราม ผู้
ว่าราชการเมืองสุพรรณบุรี นำสิ่งของโบราณต่าง ๆ ทุกเกล็ดถวายสิ่งของ
ซึ่งพบที่ตอนพระเจดีย์เมื่อฉายคืน แลแล้วทางเตรียมรับเด็จคราวนี้
คือ ยอดธงไชยเป็นรูปฉัตร ทำด้วยทองสัมฤทธิ์ ยอด ๑ ได้ใน
ที่ห่างองค์พระเจดีย์ประมาณ ๒ เส้น มีรอยถูกกระสุนปืน นำเข้า
ใจว่า จะเป็นยอดธงไชยนำพระคชาธารของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
จะถูกกระสุนปืนซำคักในคราวนั้นข้างนั้นปลิวไป จึงจมดินอยู่จน
มาพบเข้าในคราวนี้ เป็นของอันประกอบด้วยศิริมงคล แลพร้อมด้วย
พระบรมนามาภิไธยในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่มาได้ประจบเวลา
เด็จไปนมัสการถึงพระเจดีย์คราวนี้ เป็นเหตุที่น่าพิศวง คิดไปเหมือน
กับเป็นของซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งพระราชหฤทัยประทาน

ไว้สำหรับพระองค์ให้เป็นสวัสดิมงคล สันองพระราชอู่หะซึ่ง พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปในครั้งนี้ นอกจากอหิวต ธิงไชย มี
ของที่ได้ที่ตอนพระเจ้ายักษ์ ๒ สิ่ง คือ บันใหญ่กระบอก ๑ เชือก
กว่าบัน หามถ่าน หน้อย ๑ แดตุกคัม สัมฤทธิ์มี รอย อักษรรามัญเหมือน
กับเลข ล้าม เห็นจะเป็นตุกคัมสำหรับขังของ เช่น ขังดิน บัน เป็น คัน
นอกจากสิ่งของที่ได้ที่ตอนพระเจ้ายักษ์ พระยาสุนทรสงคราม ได้นำพระเครื่อง
ซึ่ง พง พบใน กว ที่ พระมหาธาตุ เมือง สุพรรณบุรี เมื่อจวนจะเสด็จคราวนี้
เป็น พระพุทธรูป ถัดมา หล่อ พิมพ์ด้วยโลหะธาตุ อย่าง ๑ พระพุทธรูป มาร
วิไชยพิมพ์ด้วยดินเผา อย่าง ๑ อย่าง ตะหลายร้อย พระองค์ ได้ทรง พระ
กรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทาน แจกแก่ เลื่อนบำ ถูกเลื่อน ทหาร แด
ตำรวจภูธร บรรดาที่ได้ โดยเสด็จในคราวนี้ทั่วกัน

ณวันพุธที่ ๒๘ มกราคม โปรดให้มี การ บวง สรวง สัมโภช พระ
เจ้ายักษ์ สมเด็จพระนครินทร์มหาพรหม เวลา ๓ โมงเช้า เมาแตร ดัญญาเรียก
เลื่อนบำ ถูกเลื่อน ทหาร แดตำรวจภูธร บรรดาที่ได้ โดยเสด็จพระราช
ดำเนิรไปถึง ตอนพระเจ้ายักษ์ ตั้งแถวพร้อมกันโดย ชันดับ บ่าย หน้าสู่ พระ
เจ้ายักษ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรง มังคับ ด้วย พระ องค์เอง ทรง
จุด ชูบ เทียน เครื่อง นมคังการ แดเครื่อง พลักรรม บวง สรวง เสร็จแล้ว
พระ ราชทาน เครื่อง ดักการะให้พล ทั้งปวง จุด ชูบ เทียน บูชา ที่ พระเจ้ายักษ์
ทั่วกัน แดกลับมายืน แถวตามเดิม พร้อมกันแล้ว จึง ทรง พระกรุณา

โปรดเกล้าฯ ให้ นายกองเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรง
ราชานุภาพ จเร เตือป่า ทรง อ่าน ประกาศ ดุชคดีดังเคยดังนี้

คำ ประกาศ ดุชคดีดังเคย

๑ สรวมซึ่งพ่ายคตบาท รับ พระราชโองการ มาณพระบัณชู
ดุรดังหนาท ในพระบาทสยามมรรณนทร ส้มเค็จพระปรเมนทรมหาอชิราวุธ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทัวไทย ประชาชนชาติ ขอ ประกาศ แก่เทพยเจ้า
บรรดานานภาดัย แด พระไพโรภุมารักษ์ เทพยพิทักษเจดีย์สถาน
สิงดำราญอรัญประเทศ คัวยนฤเบศร์ ทรงสดับ คำหรับราชพงษาวดาร
ครั้ง มอญม่าน ก่อเจื้อ เป็น ปรบักษประทุษฐประเทศ ทัว ดัยามเกษตร
แปรปรวน ส้มเค็จพระนเรศวรเปนเจ้า เปน คั้นเค้าคึดดี กู้อิศรภาพ
ชาวสยาม ทำดังกรมหลายคาบ ปราบข้าศึกหงษาวดี ซึ่ง มาคัพระนคร
ให้พ่าย ตอน ถอยทัพ กัดบไป เปน หลายครั้ง ตั้ง แต่ แผ่นดิน พระชนกนารก
พระบาทธรรมราชา ครั้น พระบิดาสวรรคต กำหนด ใน พงษาวดาร
เมื่อ มีชาติโทศก ตกจุดศักราชเก้าว้อย สร้อย หัวตีบตอง โดยประมอด
ส้มเค็จพระนเรศวรยุพราช เด็จเจ ถึงอาศันผ่านรัฐ พอ ข้าอ ผลัด
แผ่นดินใหม่ ใน กรุงศรีอยุธยา ดุหงษาราชสถาน พระยาม่าน
นันทบพิตร คึด เขาเปรียบเชิงคัก นี้ก จะจุเอาไชย จึงให้ราไชรส
นามปรากฏยกยอชวา ผู้มหาอปรราช ยาตร์พยุหเส่นางค มาโดยทาง
กาญจนบุรี ใน เตือนัยคักนั้น ครั้น พระบาทปรเมนศร์ องคั พระนเรศวร์
เปนเจ้า ทรงทราบ เค้าคึดคัก ยก ล้อกมา ชิงไชย จึง เด็จไป ต่อ ดู

วันที่ ๓ มีนาคม ๒๔๕๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๐ หน้า ๒๘๔๗

รบศัตรู แดกพ่าย จับได้นายเสนา มีพญาพลิมเป็นคณิศร
จรมะสามพัน อุปราชนั้นหนีได้ ม่านเสียไชยครั้งนั้น พัดนเป็นเหตุอื่นว่า
แก่พระเจ้าหงษา เกรงบรรดาประเทศราช จะเอื่อม ฮาตม์เอาฮิศร
จึงมานะมุ่งหมาย จะทำลายเมืองไทย ให้เห็นเป็นตัวอย่าง รบช่อง
ว่างปีหนึ่ง ถึงมโรงจัตวาจก ทลจตุศักราชเก้าร้อย เศษ สร้อยห้าสิบสี่
มีรบตั้งให้เกณฑ์ทัพ ไทยใหญ่กับมอญพม่า ให้อุปราชาเป็นใหญ่
มาชิงไชยอีกครั้ง กำลัง พดมากมาย หลตายเท่ายิ่งกว่าไทย เดิรพดไกร
ทางเก่า เข้าทางกาญจนบุรี มาตั้งที่ชุมนุมพล ณตำบลตะพังกร
สุพรรณนครเขตรสถาน ฝ่ายภูบาลพระนเรศวร เมื่อทราบเหตุศึกใหญ่
ไพร่ชาวหงษา ยกเข้ามาครั้งนั้น จึงจัดสรรพทัพหลวง ทั่วกระทรวง
สรรพเสด็จ เสด็จจากราชธานี กับองค์ศรีอนุชา พระเอกาทศรถ
ชุมนุมหมัด หมู่พล ณตำบลมะม่วงหวาน เบิกโชนทวาร เดิรทัพ
ไปรบรบกับเจ้ามิตร เมื่อวันอาทิตย์เดือนยี่ ชนดิถีเก้าค่ำ ค่ำเนิรพด
ไปสุพรรณ ตั้งทัพขันธ์ ณค่าย หนองลำทรายที่มั่น ครั้นวันจันทร์
แรมสองค่ำ ได้ทรงทำยุทธหัตถี มีไชยฆ่าอุปราช ขาดคอข้าง
ด้วยพระหัตถ์ กำจัดศัตรูพ่ายแพ้ แก่พระเตชานรินทร์ เป็นฮวดถ่าน
แต่นั้น ข้าศึกขยั้นฮยดคี มีแต่ไทยไปรฮอย จนเมืองมอญเป็นข้า
ตลอดมหายุทธหัตถี ครั้งนั้นใช้ปรากฏ ในเมืองบพ พงษาวดาร
ว่าภูบาลพระนเรศวร ประรภเหตุมหาไชย ให้สถาปนาพระเจดีย์
ไว้ ณที่ไชยสถาน มาจนกาลบัดนี้ จำนวนปีนานนับ สามร้อย

เล่ม ๓๐ หน้า ๒๔๕๐ ราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๓ มีนาคม ๒๔๕๖

กบฏยี่สิบแปด ฝรั่ง พระสัญญา ฝรั่ง ปราบปราม ฝรั่ง กำหนด ต้อง หลักรฐาน
ชาว สาลีน ทราย เบื้อง บาท บรมนารถ พระ เปน เจ้า มงกุฎเกล้า ประชาไทย
กฎในย ทรง โด่มนัก ตรีดี ให้ เตรียม ยตรา พร้อม พระวงษา ข้าง พระบาท
โดย เด็ดจ ยাত্র พาหน เปน กระบวน พด เตือบา อดำให้ เด็ดจ โดย ทูรสถาน
มาน มัดการ พระเจดีย์ ด้วย มี พระราช ประสงค์ จะ ทรง พระราชพิศ
กุด กิจ ทั้ง หลาย ถวาย ส้ม เต็ง พระนเรศวร วิชิตเชษฐวรราชา แด พระ
เอกาทศรถ เสด็จ พระเกียรติยศ ส่อง สวรราช แด ประคำดั้น ส่วน พระกุด
แก่ เหล่า พหล ทหารไทย บรรดา ได้ คอด้ หมุ่ม มอญ ม่าน ครั้ง นั้น บ้องกัน
สยาม อาณาจักร หัก กำถัง เหล่า ดีครู เขา ชี พลุ เขา ไชย คง ได้ ก่อถาว
แต่ หลัง ขอ กระทบ รัย ทั้ง สอง พระองค์ จง ทราย ด้วย ทิพ ได้ศ ทรง
ปราโมท โอน โมทนา ใน พระราช จะ รียา ผ่าน เฒ่า พระมงกุฎเกล้า ซึ่ง ทรง
อดำให้ เด็ดจ มา ใน ครั้ง นี้ ส่วน เสน่ พด ทหาร ซึ่ง พระราชทาน พระกุด
จง รมผล ทัว หน้า ส้ม กับ ที่ แก้ว นกถ่า คอด้ ศึก กษย์ ฯ

อนึ่ง ใช้ ขอ อำนาง แห่ง พระราช ศรัทธา ใน พระอรหาคิณ พุทช
อุดมธรรม แด มหาสังฆ คือ องค์ พระรัตนไตร ทั้ง ที่ได้ ทรง พด ทวย
เทพ ที่ พระสัญญาสถาน จง บรรดา ดอดย ส่วดี ศิริ พิพัฒน์ มงคล แก
ประชาชน ชาวสยาม ให้ มีความ จำเวีย ยิง ขจัด ดั่ง สรรพ พุทบัว
ดาว พด พิพิช โภย ศึก กษย์ ดุญ ขาด ดยาม ราชฎร์ เปน ศุข ดำ ราม
หาก จะ มี การ ชิง ไชย จง พหล ไทย ทั้ง สอง คือ กอง ทหาร บก เวือ
แเด เตือบา เปน คัน ทุก คน จง เข้ม มหามุ ใน กิจการ บ้อง กัน ขาด รัช น พด ี่ มา

วันที่ ๓ มีนาคม ๒๔๕๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๐ หน้า ๒๘๕๑

รักษาอัครภาพสยาม พยายามโดยน้ำใจ เช่น ทหารไทย ครองพระนคร
ปราบหมู่มอญ ศัษกร จน ดยอน ชื่อ ชาวไทย ทั่วไปทุกประเทศ
อนึ่ง ขอเชิญใครรักตนคุณ แด่อดุลยเทวอำนาจ ให้พระบาทพระมงกุฎเกล้า
เป้น พระเจ้า นิกรไทย จงเจริญไชยเดชานุภาพ ปราบศัตรู รามเข็ด
ตุจ ส้มเต๋จ พระนครศรี ทุกประเทศ จง เกรง พระฤทธิ แด่ทรง สถิตยส์ถภาพ
ใน บวรเสวตครณิศร ดีบศีร์วิรัชอารง ทรง ดำรงราชกรณียานุวัติ
อนึ่ง สยามรัฐราชอาณาจักร จง เรืองศักดิ์ ศิริวิโดย ทรง วิโดย อัครภาพ
ตราบ ดั้น ดิน แด่ฟ้า ประสิทธิ์ ประสงค์ เจ้าเหล่า ทุก ข้อ อธิฐาน
ได้ดัง เทอญ ฯ

เมื่ออ่าน ประกาศ จบแล้ว พระบาท ส้มเต๋จพระเจ้าอยู่หัว มีรับสั่ง
บังคับ พด ทั้งปวง ให้กระทำ วันทยาอุช แล วันทยะหัตถ์ ขณะ นั้น ชาว ประ
โคมก็ ประโคม แตร เดียว แครวง แด่ พิณพาทย์ ขึ้น พร้อมกัน เมื่อ
สุดเสียง ประโคม แล มีรับสั่ง บังคับ พด ให้ ขึ้น เรียบประจำที่แล้ว พระ
บาท ส้มเต๋จ พระเจ้าอยู่หัว เสด็จ พระราชดำเนิน ขึ้น ประทับบน เกษ ทาม
กลาง หมู่ พด ทั้งหลาย มีรับสั่ง พระราชทาน พระบรมราโชวาท ดังนี้
ทหาร แด่ เลือ บ่า

ตาม ที่เรา ทั้งหลาย ที่ได้ มา พร้อมกัน ถึง สถานที่ สำคัญ ดังนี้

คือ เป้น ที่ ส้มเต๋จ พระนครศรี พระเจ้า แผ่นดินไทย ได้กระทำ สงคราม
มี ไชย แก่ ศัตรู พม่า มอญ ได้ พ่าย แพ้ แต่ พระ บารมี เรา ทั้งหลาย
ควร จะ มีความ โสมนัส ยินดี ทั้งกัน แล เรา ทั้งหลาย ควร จะ คำนี้ ถึง เหตุ

เล่ม ๓๐ หน้า ๒๘๕๒ ราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๓ มีนาคม ๒๔๕๖

แต่กิจการที่ทำให้เราได้ประโยชน์แก่ชาติก็ มีทหาร แต่กำลังยิ่งกว่า
เราเป็นอันมาก ฝ่ายเขา มากกว่าฝ่ายเราตั้งสามสี่เท่า เพราะเหตุ
ใดถ้าเราจึงได้สามารถเอาประโยชน์ได้ เราจะขอเล่าเรื่องอัน ๑ ซึ่ง
เขาเล่ากัน มาพอเป็นอุทาหรณ์

ในกาลครั้ง ๑ เจ้าผู้ครองนคร อพยพนิสิตาน มีความประสงค์จะทำ
สงครามกับอังกฤษ ได้ส่งขุนนางไปสืบที่เมืองอังกฤษ ถึงวิชิเกนซ์
แต่จัดการเรื่องทหารอย่างไร ก็ได้ทราบข่าวจากผู้ที่ไปสืบนั้นว่า เขา
เก็บคนเป็นทหารจากเมืองตอคนคอนบ้าง ตามหัวเมืองต่าง ๆ บ้าง แต่
จวนเก็บเขาแต่คนทีใดไม่มีประโยชน์ไม่เป็นแก่นสารอะไรทั้งสิ้น เจ้า
แขกผู้หนึ่งจึงได้ส่งขุนนางอีกคน ๑ ไปดูที่อินเดีย ขุนนางรายงาน
ที่อินเดียไม่นิยมอังกฤษเลย เจ้าแขกนั้นเมื่อได้ทราบความเช่นนั้นแล้ว
จึงสั่งการเตรียมที่จะไปรบอังกฤษ แต่ข้าหลวงต่างพระองค์ในประเทศ
อินเดียได้ทราบข่าวนี้เข้า จึงสั่งให้เตรียมจัดการสวนสนาม แล้วก็
เชิญเจ้าแขกผู้หนึ่งมาดูด้วย เจ้าแขกมา มีทหารมาด้วยแปดพัน ใน
ระหว่างที่อยู่ดูงาน ๗ วันนั้น เจ้าแขกมิได้มีเวลาพักผ่อนหลับนอนเลย
เพราะต้องมิ่วกิจวัดคอยดูทหารแปดพันของตนอยู่เสมอว่าจะซัดตรงและ
อยู่ในบังคับบัญชาหรือไม่ แต่ฝ่ายทหารอังกฤษนั้นถึงเวลาที่เขาเข้า
แตรนอน ทหารก็นอนเงียบเรียบร้อยพร้อมกัน ไม่ว่าจะทำสิ่งใด
ก็ทำพร้อมกัน เมื่อถึงเวลาสวนสนามเขาก็เดินพร้อมกัน หน้าตา
แลกริยาท่าทางก็ว่าเรวังองอาจเป็นสง่าทั่วกันไปทั้งหมด เจ้าแขกผู้

วันที่ ๓ มีนาคม ๒๕๕๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๐ หน้า ๒๘๕๓

นั้นรู้สึกผิดจึงได้ถามท่านข้าหลวง หน้ ว่า นี่ท่าน ทำกัน อย่างไร จึง
ได้ เรียบ ร้อย ตั้ ด้ ทหาร ของ ข้าพเจ้า ๆ ได้ เลือ ก ด้วย ตน เอง และ รุ้ จัก
ทุก คน ทำไม่ จึง ไม่ เปน เช่น ของ ท่าน ได้ บาง ส่วน ทหาร ของ ท่าน หน้
เกณฑ์กัน มา ตัง แล้ ้น ไม่ ได้ รุ้ จัก กัน เอง ทั้ง คน ที่ เกณฑ์ หรือ ก็ มิ ได้ เลือ ก
สร ร อัน ไต แต่ ทำ ทาง ของ อาจ แด พร อม เพรียง กัน ทั้ง นี้ ด้วย เหตุ ไต
ท่าน ข้าหลวง จึง ก่อ ว่า ก่อน ที่ จะ ตอบ ท่าน ข้าพเจ้า ต้อง ขอ ถาม บัญหา
ข้อ ๑ ว่า การ ที่ ท่าน เปน เจ้า ปกครอง บ้าน เมือง นั้น ท่าน มุ่ง ประ โยชน์
อะไร เจ้า หน้ จึง ตอบ ว่า ที่ ปกครอง หน้ ก็ เพื่อ ประ โยชน์ แก่ บ้าน เมือง
และ เพื่อ เปน เกียรติยศ เกียรติคุณ ส่วน ตัว ข้าพเจ้า เอง ด้วย ท่าน ข้าหลวง
ถึง ตอบ ว่า ตั้ แล้ ้ว แต่ ทหาร เต่า เขา เปน ทหาร เพื่อ ประ โยชน์ อะไร เจ้า
ก็ ตอบ ว่า เขา มา เปน ทหาร ก็ เพราะ หวัง ว่า ถ้า รบ ชนะ เขา จะ ได้ รับ บำ เหน้ ็จ
อีก ประการ หน้ ถ้า จั ม เสด ย ได้ เขา ก็ จะ ได้ เขา ไป ใช้ เปน ทาส ของ เขา หรือ
สิ่ง ของ หน้ มี ค่า ไต ๆ ที่ เขา ชิง ได้ ใน เวล าร บ เขา ก็ จะ ได้ เขา ไป ใช้ เปน
อาณ า ประ โยชน์ ส่วน ตัว เขา ข้าหลวง ต่าง พระ องค์ จึง ว่า หน้ และ
เป น คำ ตอบ บัญหา ของ เจ้า เอง ทหาร อัง กฤษ แต้ แรก หน้ ก็ คิด แต้ ฉเพาะ
ถึง ประ โยชน์ ส่วน ตัว เหมือน กัน แต่ เมื่อ ได้ เขา มา เปน ทหาร ได้ รับ คำ ตัง
สอน เข้า แล้ ้ว ทหาร ทุก คน จึง ได้ หน้ ถึง เกียรติยศ ของ กอง ร้อย ๆ หน้ ถึง
เกียรติยศ ของ กอง พัน ๆ หน้ ถึง เกียรติยศ ของ กอง พล ๆ หน้ ถึง เกียรติยศ
ของ กอง ทัพ ๆ หน้ ถึง เกียรติยศ ของ พระ เจ้า แผ่น ดิน เปน ที่ สุด ตัง นี้ เพราะ
ฉนั้น จะ คิด สิ่ง ไต ก็ เหมือน กับ คน ๆ เดียว คิด จะ ทำ สิ่ง ไต ก็ อาจ ดำ รั ็จ

ตลอดไปได้ โดยมุ่งใจเป็น อย่างเดียวกันที่จะรักษา พระบรมเดชานุภาพ
แห่ง พระเจ้าแผ่นดิน ของ ตน

เจ้าชกผู้นั้น จึงคำนับแล้ว กล่าว ว่าเมื่อเป็น เช่นนี้แล้ว ไม่มี
ใครในโลกนี้จะสู้ได้

เรื่องนี้เป็น เรื่องที่ อังกุษา เขาเล่า แต่ก็มีคติที่จะ ชี้ ได้ อยู่ บาง ไทย
เราที่มี ไชยชนะ แก่ พม่า ครั้ง นั้น ก็เพราะ เหตุ อย่าง เดียว กัน นี้เอง พม่า
ยกมา เป็น กาย เป็น กอง ทำไม่เรา น้อย กว่า จึง ชนะ ได้ ข้อนี้ ก็ ปรากฏ
ไม่เฉพาะ ใน พงษาวดาร เราเอง เท่านั้น ถึง พงษาวดาร ของ พม่าเอง ก็
กล่าว เหมือน กัน คือ เมื่อ พระเจ้า หงสาวดี รัชตั้ง เรียก ประชุม เจ้า นาย
และ นายทัพ นาย กอง พม่า รวม ณ ที่ปวง แล้ว ถาม ว่าทำไม่ พวกเรา จึง
ได้รับ ไทย เอา ไชย ชนะ ไม่ ได้ ต้อง ดำ ถอย ปร่า ไชย อยู่ เสมอ นายทัพ
นายกอง จึง ได้ ทุ ดตอบ ว่า ทหาร ไทย รบ ด้วย ยาก เพราะ กลัว พระนเรศวร
ยิ่ง กว่า ความ ตาย ข้อนี้ ต้อง ตรอง ให้ ต ชอบ กถ อยู่ สมเด็จ พระนเรศวร
ก็ดี หรือ พระเจ้า หงสาวดี เอง ก็ ดี จะ สามารถ ลง อาญา ไต ที่ แรง ไป กว่า
อาญา ตาย ก็ ไม่มี อาญา ตาย ย่อม เป็น อาญา แรง ที่ สุด อยู่ แล้ว ถ้า เช่น
นั้น ทำไม่ ฝ่าย พม่า จึง ไม่ บัง คับ ฉะนั้น บาง เล่า ข้อนี้ พม่า พุด แก่ ตัว เปลา ๆ
ที่ พวก ไทย ชิง ไชย ชนะ ได้ ก็ เพราะ พวก ไทย รัก สมเด็จ พระนเรศวร เพราะ
เห็น แล้ว ว่า พระ นเรศวร ตั้ง พระ ไทย ที่ จะ บ้อง กัน มี ให้ คน ซาติ ขึ้น มา ย้ำ ย้ำ
เรา ได้ เพราะ เหตุ ฉะนั้น พวก ไทย จึง ไม่ สู้ ตั้ง กลัว ความ ตาย สู้ มาก มัน
หาญ เข้าสู้ ซากัก โดย หวัง จะมี ชีวิต อยู่ เพราะ ถ้า ไม่ สู้ อีก เข้าสู้ ตาย แล้ว
ความ ตาย จะ เติ น มา หา จะ ต้อง เป็น ซัว ซัว เขา ทั้ง ซาติ

จำเดิมแต่สมเด็จพระนเรศวรได้กระทำยุทธหัตถีมีไชยชนะที่ตำบลน
 ชาติได้กลับเป็นไทยแล้ว พม่ามอญก็มีความยำเกรง ค่อนมาไทย
 ก็มีอิศระภาพเต็มบริบูรณ์ ได้รับความศุขมากเกินกว่าที่ควร ไม่
 เหมือนคนไทย ครั้นสมเด็จพระนเรศวร ถ้าพวกเราพร้อมกัน พยายาม
 ทำใจเราให้เหมือนคนไทย ครั้นสมเด็จพระนเรศวรที่จับอาวุธรบพม่าแล้ว
 แดพวกเราทั้งหมด ซึ่งได้มาประชุมอยู่ในที่นี้ แม้จะเป็นแต่ส่วนน้อย
 มาตกลงชวนกันพูดให้เหมือน ๆ กัน ทั้งหมดนั้นแล้ว เดี๋ยวนี้ก็จะได้
 กระทบหูคนอื่น ๆ ค่อย ๆ ไป ในไม่ช้าก็จะแพร่หลายทั่วทั้งกรุงสยาม
 เวลาใดที่ชนชาวสยามพากันพูดเป็นเสียงเดียวกันหมดดังนี้ เวลา
 นั้น แดเราจะถึงสมัยไม่มีเวลาจะเลื่อมลามลงได้ ตัวเราเองประจวบตั้ง
 ก้อนดินก้อนหนึ่งในภูเขา เราจะรักษาก้อนดินนั้นแล้ว และปล่อยให้
 ภูเขาถาถายนั้น จะเป็นประโยชน์อันใด เราจะต้องตั้งใจรักษาภูเขา ก้อน
 ดินนั้นจึงจะอยู่ได้ เมื่อพวกเราทำใจให้สำเร็จได้ดังนี้แล้ว เมื่อนั้น
 แดเราจะได้เหมือนชนกของเราครั้นสมเด็จพระนเรศวร

ขอเจ้าทั้งหลายจงจำคำของเราไว้ให้มั่น และบัดนี้ขอให้แสดงความ
 ปิติยินดีโดยร้องเพลง เพื่อความสง่าแก่คณะของเรา แดเพื่อความ
 เคารพแก่สมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระเอกาทศรถ และพระสถูปนี้

เมื่อจบพระบรมราชาอาท พดทั้งหลายพร้อมกันร้องเพลงต่าง ๆ
 สำหรับเสื่อบ้างถวายจนจบแล้ว กระทำวันทายวู จันทะหัตถ์อีก ครั้ง ๑

เล่ม ๓๐ หน้า ๒๘๕๖ ราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๓ มีนาคม ๒๔๕๖

แล้ว เสร็จแล้ว นำเกยที่ประทับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรง
ประสูติ พระพุทธมนต์ พระราชทาน สวดดีดมังกดแก่ พลททั้งหลายทั่วทุกหมู่
ทุกกรม เป็นเสร็จการพระราชพิธีบรมฉัตรดวงใน ตอนเช้า

เวลาบ่าย ๔ โมง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการฉัตรพิกฟ้า
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
โปรดเกล้าฯ ให้มีการเลี้ยง นายเสนาบดีผู้กำกับตุงเสื่อ แด่นาย
ทหาร นายตำรวจภูธร ที่ตามหน้าพลับพลาเมื่อจวนเสร็จการเลี้ยง
นายกองเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ จเรเสนาบดี
ถวายไชยมงคล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แทนเสนาบดี ตุงเสื่อ ทั้ง
ทหาร แด่นายตำรวจภูธร บรรดาที่ได้โดยเสด็จ ผู้ที่ได้นั่งโต๊ะรับพระ
ราชทาน อาหาร เปดงอุทยาน ถวายไชยมงคลพร้อมกันแล้ว พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสตอบ พระราชทานพร ครั้นเสร็จการเลี้ยง
จึงเริ่มการมโหรีศพสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
ซึ่ง
อริการ วัดเสาชิงช้า เมืองสุพรรณบุรี สอง องค์พี่น้อง เป็นผู้ที่ได้เคย
เฝ้าสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงมาแต่ก่อน จัดไปถวายช่วยในการพระ
ราชกุศล ส่วนการมโหรีศพนั้น มีการเล่นต่าง ๆ ตลอดในพวกเสนาบดี
ตุงเสื่อ แด่นายทหาร เล่นตามแต่ที่จะจัดได้กรมละชุด เล่นต่อกันจนเวลา
จวน ๒ ยาม ดั้นการมโหรีศพ เป็นเสร็จการสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ

ณวันพฤหัสบดีที่ ๒๙ มกราคม ยাত্রากระบวนเสด็จกลับจากตอน
พระเจ้าน้องยาเธอตามหนทางที่เสด็จไป ระยะทาง ๔๐๐ เส้น ถึงที่ประทับ

วันที่ ๓ มีนาคม ๒๔๕๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๐ หน้า ๒๘๕๗

ร้อน ตำบลหนองกฏ เวลาร่ำยเสด็จต่อมาอีก ๑๙๕ เส้น รวมระยะทาง ๔๙๕ ถึง พลับพลาประทับ แรมบ้านโง้ง

ณวันศุกร์ที่ ๓๐ มกราคม เสด็จจากบ้านโง้ง กลับตามหนทางที่เสด็จไป ระยะทาง ๒๗๐ เส้น ถึงที่ประทับร้อนตำบลห้วยค้อ เวลาร่ำยเสด็จต่อมา ระยะทางอีก ๒๒๖ เส้น ถึง พลับพลาเมือง อยู่ทองประทับเสวยพระกระยาหารเวลาเย็น แด่เลี้ยงพลที่โดยเสด็จเสด็จด้วย ยাত্রากระบวนต่อมาอีก ๑๔๗ เส้น รวมระยะทาง ๖๔๓ เส้น ถึงที่ประทับแรมบ้านจระเข้สามพัน ซึ่งเป็น พลับพลาประทับร้อนเมื่อเสด็จไป

ณวันเสาร์ที่ ๓๑ มกราคม เสด็จจากบ้านจระเข้สามพัน ตามทางซาเสด็จไป ระยะทาง ๓๓๘ เส้น ถึงที่ประทับร้อนบ้านลาดบัวขาว เวลาร่ำยเสด็จยাত্রากระบวน แยกจากทางที่เสด็จเมื่อซาไป ระยะทาง ๑๐๔ เส้น รวมระยะทาง ๔๔๒ เส้น ถึงที่ประทับแรมบ้านวังไช แขวงเมืองกาญจนบุรี

ณวันอาทิตย์ที่ ๑ กุมภาพันธ์ เสด็จจากบ้านวังไช ระยะทาง ๑๖๒ เส้น ถึงที่ประทับร้อนคอนตาเพ็ด ระยะทางจากที่ประทับร้อนเพียง ๘๒ เส้น รวม ๓๔๔ ถึงที่ประทับแรมที่บ้านทวน ทรงพระราชดำริเห็นว่าเส้นทางไกล จึงโปรดให้ยাত্রากระบวนเสด็จไปถึงบ้านทวน แต่ในคอนเข้า ที่บ้านทวนนี้เป็นที่ตั้งที่ว่าการอำเภอของเมืองกาญจนบุรี แห่ง ๑ และมีรอยค่ายใหญ่ครั้งศึกหงสาวดีอยู่ค่าย ๑

เล่ม ๓๐ หน้า ๒๘๕๘ ราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๓ มีนาคม ๒๔๕๖

ณวันจันทร์ ที่ ๒ กุมภาพันธ์ ได้ตั้งจากบ้านทวน ระยะทาง ๓๐๕ เส้น ถึงที่ประทับร้อนบ้านหนองขาว ซึ่งยังมีรอยค่ายใหญ่อยู่อีกแห่ง ๑ เวลามีบ่าย ยาคตรากระบวนได้ตั้งจากบ้านหนองขาวต่อมาอีก ๓๑๓ เส้น รวมระยะทาง ๖๑๘ เส้น ถึงเมืองกาญจนบุรี ที่ที่ประทับแรมที่แนวค่ายเก่าตำบลดินช้างเผือก ตรงเมืองกาญจนบุรีข้าม

ทางสถลมารคที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ตั้งคราวนี้ ยกไว้แต่ตอนตั้งแต่หนองขาวมาเมืองกาญจนบุรี เป็นท้องที่ซึ่งราษฎรที่มีตัวอยู่ในเวลานี้ แสบางที่จะหลยหัวคนมาแล้ว ยังไม่เคยเห็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของตนได้ตั้งเลย เพราะฉะนั้นแต่เห็นได้ตลอดทางว่า ราษฎรพากันมึนคิดที่จะได้รับแต่งตั้งแต่เดี๋ยวก่อน ๆ หัวหน้าที่อุ้งที่เคียวมารับแต่งตั้งแต่บ้านไกล ๆ ก็มาก พวกที่บ้านอยู่ใกล้ทางได้ตั้งบ้างตั้งหน้าบ้างหาอาหารมีเจ้าหลตามเป็นต้น มาคอยเลี้ยงคนตามแต่งตั้งทุกระยะบ้าน ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับ ณที่ใด ราษฎรก็พากันเข้ามาขอเผ้ากราบถวายบังคม บางคนที่จัดเสบียงอาหารของบ้านมาทูลเกล้า ๆ ถวาย บางคนที่มากกราบบังคมทูลขอพระราชนาน้ำพระพุทธรูป เพื่อจะเอาไปเป็นสิ่วสติมงคล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระเมตตาแก่ราษฎรผู้ใดที่นำของมาถวายก็พระราชนาน้ำพระพุทธรูปยกมอบแทน ส่วนที่กราบทูลขอ น้ำพระพุทธรูปนั้น ก็ทรงส่งน้ำพระไชยฆวโศก พระราชนานไป ตามปรารถนา ๓ ราษฎรพากันมึนคิดมากตลอดทาง

ส่วนราษฎร พวกบ้านหนองขาว แขวงเมืองกาญจนบุรีนั้น ก็ว่า
พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ได้เคยเสด็จถึงบ้านหนองขาว ๒ ครั้ง
แต่ครั้งหลังก็มีมาได้ถึง ๒๖ มีเจ้าบดินทร์ เมื่อทราบว่าพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวเสด็จผ่านบ้านหนองขาวคราวนี้ พวกชาวบ้านทุ่งส้ม
หนองขาว นิต แนะ พร้อมใจกันจะเลี้ยงคนตามเสด็จ แลรับเสด็จโดย
ถ้ำพังตน เมื่อเสด็จไปถึงวัดปลงตา ประทับร้อน ซึ่งตั้ง ณ วัดบ้านหนองขาว
มีพระสงฆ์แต่ราษฎร ทั้งชายหญิง หลายนับคน จัดเข้าหลาม แลตำรับ
มาตั้งอยู่เต็มบริเวณวัด พอเสด็จมาถึง กำนันผู้ใหญ่บ้านที่เป็น
หัวหน้าก็เข้าไปกราบบังคมทูล ขอรับพระราชทาน พระบรมราชานุญาต
เลี้ยงบรรดาผู้ที่ตามเสด็จให้ทั่วกัน เมื่อได้รับพระราชทาน พระบรม
ราชานุญาตแล้ว ราษฎรชายหญิงก็พากันซื้อเชิญพวกที่ตามเสด็จไป
บริโภคอาหารที่จัดมา ราษฎรผู้เจ้าของสำหรับช่วยกัน ปฏิบัติเหมือน
อย่างปฏิบัติพระ เติมตลอดไปในถานวัด ครั้นเสร็จการเลี้ยงคนตาม
เสด็จแล้ว พวกชาวบ้านหนองขาวที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่พากันเข้าไปกราบ
บังคมทูลว่า ชาวบ้านหนองขาว ได้เคยเวียนเทียน ส้มโกละ พระบรม
รูปมาแต่ก่อนหลายครั้งแล้ว บัดนี้พระองค์เสด็จมาให้ราษฎรชาวบ้าน
ได้เฝ้าแต่ได้เห็นพระองค์ทั่วกัน ขอรับพระราชทาน พระบรมราชานุญาต
เวียนเทียน ส้มโกละ พระองค์ให้สมกับที่บดินทร์ตั้งครั้ง ๑ เมื่อทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน พระบรมราชานุญาตแล้ว พวกราษฎร
จึงตั้งบายศรี แลเวียนเทียน ซึ่งได้เตรียมไว้ พร้อมทั้งพิณพาทย์

เล่ม ๓๐ หน้า ๒๘๖๐ ราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๓ มีนาคม ๒๔๕๖

เครื่อง ประโคม เบิก แว่น เวียน เทียน ส้มโหล พระสงฆ์ สวด ขันโต
ถด พิณพาทย์ ประโคม ขึ้น พร้อม กัน ราษฎร ต่าง คน ต่าง อยากร จะ ได้ ถือ
แว่น เวียน เทียน เวียน กัน อยู่ ชำ นาน นับ ด้วย ชั่วโมง จึง ได้ ครบ ๓ รอบ
บรรดา ผู้ ที่ ได้ ตาม เสด็จ เมื่อ ได้ แล เห็น ความ จง รัก รัก ที่ ของ พวก ราษฎร
ซึ่ง มี ต่อ พระเจ้า อยู่ หัว ของ คน ก็ พากัน มี เกิด ความ มี ตี แต่ ต้อง ออก
ปาก ชม ราษฎร ด้วย กัน หัว หน้า

ใน วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ นั้น เวลา ๓ ทหาร บก มณฑล ราชบุรี มี นาย
พลตรี พระยาพิไชยชาญฤทธิ์ ราชองครักษ์ ผู้บัญชาการ กอง พลปืน
ประจักษ์ กราบ บังคม ทูล เจริญ เสด็จ พระบาท ส้ม เสด็จ พระเจ้า อยู่ หัว ไป เสด็จ
ที่ โรง ทหาร แล เจริญ นาย เลื่อน บำ ผู้ กำนัน ตก เสด็จ นาย ทหาร กรม อื่น
แล นาย ตำรวจ รุขร ไป เสด็จ พร้อม กัน ด้วย เมื่อ เสด็จ เสร็จ แล้ว มี
ฉลาก แจก แล มี ดนตรี เกรียง ของ พระ ศรัทธา วรรณศิริ นาย อำเภอ สังขละบุรี
ซึ่ง ได้ ดึง มา คอย รับ เสด็จ พร้อม ด้วย ครอบ ครวญ แล พา ดนตรี นี้ มา ด้วย
ดนตรี เกรียง เด่น ถวาย ตัว จน เวลา ๕ ทุ่มเศษ เสด็จ กลับ คืน ยัง ที่
ประทับ แรม

ณ วัน อังคาร ที่ ๓ กุมภาพันธ์ เวลาเช้า เสด็จ ทรง เรือ พระที่นั่ง มาด
ก้าว ถึง ยาม พร้อม ด้วย เรือ รับ พวก ที่ โดย เสด็จ ต้อง ตาม ถ้า แม่ น้ำ จาก
เมือง กาญจนบุรี ถึง ที่ ประทับ แรม บ้าน โม่ง แขวง เมือง ราชบุรี เวลา
บ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จ การ เสด็จ ทาง สกลนคร ไป ตอน พระเจดีย์
เพียง เท่านั้น ต่อ นี้ เสด็จ กลับ จาก บ้าน โม่ง มา พระ ราชวัง สยาม จันท
เมือง นคร ปทุม ในการ ซ้อม รบ เลื่อน บำ เสด็จ กลับ มา ถึง พระ ราชวัง
สยาม จันทร์ เมื่อ ณ วัน อาทิตย์ ที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖